

SÜLEYMAN DEMİREL ÜNİVERSİTESİ

İLÂHİYAT FAKÜLTESİ

DERGİSİ

**Review of the Faculty of Divinity
University of Süleyman Demirel**

Yıl : 1994

Sayı : 1

AHMET HAMDİ AKSEKİ VE DİNLER TARİHİNE BAKIŞ TARZI

Yrd.Doç.Dr.Osman CİLACI*

Türkiye Cumhuriyeti'nin üçüncü Diyanet İşleri Başkanı olan Ahmet Hamdi Akseki, (1877-1951) Antalya'nın Akseki ilçesi Sülles (Güzelsu) nahiyesinde doğmuştur. Babası Güzelsu Camii imamı Mahmud Efendi'dir. İlk dinî bilgiler ve Arapçayı doğduğu nahiye'deki Mecidiye Medresesi'nde Abdurrahman Efendi'den alan A.Hamdi Akseki, ondört yaşına geldiğinde babası tarafından Ödemiş'e götürülmüş, oradaki Süleyman Efendi Medresesi'ne verilmiştir. Burada Arapça, Farsça, Akaid, Fıkıh, Tefsir, Hadis vb. Temel İslâm Bilimlerini okumuş, bu arada geçimini sağlamak için mühür de kazmıştır.

A.Hamdi Akseki tahsilini ilerletmek için 1905'te İstanbul'a gitmiş, Bayındırlı Mehmet Şükrü Efendi'nin derslerine devam ederek 1914'de O'ndan icazet almıştır. Resmi tahsilini Dârülfünûn Ulûm-ı Âliye-i Diniyye Şubesi ile Darûlhilâfeti'l-Âliye'de tamamlayan A.Hamdi Akseki, daha sonra Medresetü'l Mütetassisin'in Felsefe, Kelam ve Hikmet-i İlâhiye Şubesi'nden birincilikle mezun olmuş, otuz iki yaşında iken Dersîâm'lık pâyesini almıştır¹.

Velûd bir kaleme sahip olan A.Hamdi Akseki yazı hayatına atıldığı 1908'den itibaren yüzlerce makale ve çok sayıda kitaba imza koymuştur. Bir yandan eser veren A.Hamdi Akseki, diğer yandan eğitim-öğretimin hemen her kademesinde bir nefer gibi görev almıştır. İlk önce Sebilürreşat Mecmuası'nda dinî ve felsefî makaleler yazmış, Heybeliada Mekteb-i Bahriyye-i Şahane'de Din Felsefesi ve Ahlâk dersleri okutmuş, Aksaray Pertevniyal Valide Sultan, Dolmabahçe, Üsküdar Mihrimah Sultan ve Hırka-i Saadet Camileri Kürsü Şeyhlikler'inde bulunmuştur².

* Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Öğretim Üyesi.

1 Veli Ertan, A.Hamdi Akseki, Hayatı, Eserleri, Tesirleri, İstanbul, 1967

2 T.D.V. İslam Ansiklopedisi, İstanbul, 1990, II, 295.

Milli Mücadele'ye fiilen katılmak için İstanbul'dan Ankara'ya gelen A.Hamdi Akseki, yazı, vaaz ve konferansları ile harekâtın içinde yer almıştır. Bu arada Ankara Mekteb-i Sultani Din Dersleri Öğretmenliği'nde bulunmuştur.

Tarikat-ı Salahiye Cemiyeti'nin üyesi olduğu için Ankara İstiklal Mahkemesi'nde yargılanmış ise de suçsuz bulunarak berat etmiştir.

A.Hamdi Akseki 1939'da Diyanet İşleri Reis Muavinliği'ne, 1947'de de Diyanet İşleri Reisliği'ne getirilmiştir. 9 Ocak 1951'de bu görevde iken vefat etmiş, Cebeci Asrî Mezarlığı'nda toprağa verilmiştir.

Biz bu makalemizde O'nun ayrıntılı özgeçmişi ile eser ve yazılarını saymaktan ziyade, Dinler Tarihi hakkındaki düşünce, görüş ve değerlendirmelerini tesbite çalışacağız. Bunun için eserlerini gözden geçirmek gerekecektir. O'nun bu konudaki fikirlerinin yoğun bir şekilde yer aldığı en önemli eseri İslâm'dır. İslâm Dini adlı, bütün ülkeye mal olmuş temel ilmihal bilgilerini ihtiva eden kitabının giriş kısmında da Dinler ve Mezhepler hakkında özlü ve faydalı bilgiler bulunmaktadır.

Burada tahlile tabi tutacağımız İslâm Fitrî Tabii ve Umumi Bir Dindir adlı değerli eseri iki ciltten meydana gelmektedir³. Biz bu makalemizde 1966 ve 1980 yıllarındaki baskılarını esas almış bulunuyoruz.

I. Ciltde başlıca şu başlıklar yer almaktadır:

Giriş (s.7-52), Dinin Mahiyeti (s.53-71), Dinin Lüzumu (s.72-103), Vicdan (s.104-133), Din Beşeriyetle Doğmuş Onunla Devam Edecektir (s.134-141), Dinin Menşei Nedir, Aklın Vazifesi (s.142-165), Beşerin İlk Dini (s.166-172), İslâm İtikadına Göre İlk Din (s.183-189), Dinlerin Tekâmülü (s.189-209), Bâtıl Din ve İtikadlar (s.210-243), Hak ve Semavi Dinlerin Müeyyiz Vasıfları (s.244-263).

3 Eserin I. Cildi 1341, 1943 ve 1966 yıllarında İstanbul'da, II. Cildi ise 1980'de Ankara'da (neşr. H.Tahsin Feyizli) neşredilmiştir.

Eserin bundan sonraki (s.264-416) altı başlık altında incelenen konuları genel Dinler Tarihi'nden çok, özellikle İsmâ'ı ve İslâm'ın İman, İbadet, Ahlâk bahisleriyle Hz. Peygamber (sa) ve O'nun en yüksek bir örnek oluşu konularını incelediği için makalemize mevzu teşkil etmeyecektir.

Ders başlıkları adı altında sekiz dersten meydana gelen II. Cilt'de ise Dinler Tarihi'ni ilgilendiren konular sadece sekizinci derste toplanmış (s.86-129), ilk yedi derste Müslümanlığın Temeli, İmanın Hakikati, İslâmın Manası, İman ve İslâmın Şer'i Hükümleri, İmanın Sahih Olmasının Şartları vb. konular işlenmiştir.

Yazdığı bütün makale ve eserlerinde halkının dini bilgi ihtiyacını karşılamaya çok büyük önem veren, fazilet ve ferağat sahibi, müdekkik, mütefekkir bir âlim ve fikir adamı olan A.Hamdi Akseki, Kur'an-ı Kerim ve Hadis-i Şerifleri esas alarak İsmâ ilimlerinin canlanmasını gaye edinmekle beraber, zamanındaki ilmi ve fikri gelişmeleri takibetmekten de geri kalmamıştır.

Dinler Tarihi'ni yakından ilgilendiren ve nerede ise İslâm adlı eserinin tamamına yakın bir kısmını bu disiplinin konularına ayıran A.Hamdi Akseki, aynı konuda eser veren Ahmet Mithat Efendi'nin Tarih-i Edyan, M.Şemşeddin (Günaltay)'inin Tarih-i Edyan ve Esad'ın Tarih-i Edyan'ından sonra bu kıymetli eserini yayınlamış bulunuyor.

A.Hamdi Akseki'nin, eserlerini kaleme alırken müracaat ettiği Kitab-ı Mukaddes, Muhammed Abduh'un el-İslam ve'n-Nasraniyye'si, Reşid Rıza'nın Tefsiru'l-Menar'ı İbn Teymiye'nin Kitabu'l-İman'ı, İbn Kayyim'in Hidâyetü'l-hıyara mine'l-Yehud ve'n-Nasara'sı, Şehristani'nin el-Milel ve'nihal'i, Abdulkadir Bağdadi'nin el-Fark beyne'l-fırak'ı, İbn Nedim'in el-Fihrist'i, Rahmetullah Efendi'nin İzharu'l-hak'ı, Ebu Reyhan el-Biruni'nin el-Âsâru'l-bâkiye'si, Ahmed Emin'in el-Edyanu'l-arab'ı, Arnold'un İntişar-ı İslam Tarihi, İzmirli İsmail Hakkı'nın el-Cevabu's-sedîd'i vb. eserleri de bu konuyu ne derece ciddiye aldığını göstermesi bakımından önemlidir.

Değerli eseri İslâm'ın, Dinler Tarihi'ni ilgilendiren kısmına geçmeden önce geniş bir giriş yazan (s.7-51) A.Hamdi Akseki, burada Doğu ve Batı'nın önemli kaynaklarına müracaat ederek

böyle telakki etmediklerini, Taylor ve taraftarları nazarında ruh mefhumunu uyku esnasında tamamiyle insanı meşgul eden müphem ve gayr-i şuuri tasavvurlardan doğmuştur. Bunlara göre ruh eştir, uyunduğu zaman bedenden çıkarak dolaştığı zannedilen insandır (s.159-160).

A.Hamdi Akseki insanlığın ilk dininin Animizm olmadığını açıklamaya devam ederek, “Beşeriyetin ilk dinini bu tarzda tasvir eylemek, mebadi-i beşeriyeti mutlak bir vahşet olarak göstermek neticesidir..... Halbuki beşeriyetin bidayetini böyle farzetmek birkaç vechile şayan-ı kabul değildir” hükmünü vermekte ve görüşlerini dört madde halinde sıralamaktadır (s.167-169).

Dinin Menşei’ni ümit ve korkuya bağlayanları da tenkid eden A.Hamdi Akseki, “Bu iddiaları tevsik edecek hiçbir vesikaya sahip değiliz. Eğer insan grupları görüldükleri yerlerde ot gibi türemiş olsalardı, vahşet-i mutlaka nazariyesi belki de doğru telakki edilebilirdi. Fakat Etnoloji ve Filoloji’nin yardımıyla anlıyoruz ki, hiçbir kavim bulunduğu yerin yerlisi değildir.....Bu müşahadeler bizi vahşete değil medeniyete götürüyor” (s.144-148)

A.Hamdi Akseki, herhangi bir konudaki görüşlerini kuvvetlendirmek için zaman zaman Kitab-ı Mukaddes ve Kur’an-ı Kerim’e müracaattan geri kalmamıştır. Nitekim Batı’lı Dinler Tarihçileri ile bizim sosyoloğ ve tarihçilerimizden bazılarının iddialarının aksine “Kitab-ı Mukaddes ve Kur’an-ı Kerim, beşeriyetinin mebadisini din bakımından kemal olarak tasvir etmektedir. Esasat-ı diniyyede son Peygamber’in mazhar olduğu vahy-i ilâhiyeye ilk Peygamber de mazhar olmuştur. Fakat Ademoğlu sonradan bu mazhariyeti muhafaza edememiş, ilk talimi unuta unuta, ilk vatandan uzaklaşa uzaklaşa tavahhuş etmiştir”. “Dinin menşesinde korku ve ümitten başka bir kutsiyet görmemek, bütün mukaddes fikirlerin bir nevi dalaletten başka bir mahiyeti haiz olmadıklarına kail olmaktır”. “Kütüb-i Mukaddese ile tarih-i umumi ve Tarih-i Edyan tamamen şahadet ederler ki, bütün insanlar, gerek hak, gerek bâtil, hiçbir vakit diyanet hissinden uzak kalmamışlardır” (s.144-148).

Dinin Menşei’ni “Yalancılık” teorisi üzerine oturtanlara şiddetle karşı çıkan A.Hamdi Akseki, bazı Batı’lı filozofların (Voltaire, J.J.Rousseau, Karl Wag vb.) “Dinin menşei ya-

lancılıktır” iddiasını gülünç ve tarihi bir hata olarak görür. Bu konuda Şemseddin Günaltay’ın, “XVIII. yy. filozoflarının bazıları, dinin râhipler, kahinler tarafından uydurulmuş olduğunu iddia etmekle pek büyük hataya düşmüşlerdir. Çünkü edyan-ı iptidaiyyede bile hadisat-ı diniyyeden bir kısmının hakiki şeniyetler olduğunda hiç şüphe yoktur” sözlerine büyük bir içtenlikle katılır.

Daha önce de açıkladığımız üzere İslam nokta-i nazarında dinlerin tekâmülü diye bir şey yoktur. Bütün enbiya tek bir din ile ba’solunmuştur. Dinin şeriat, ibadet ve muâmelat kısmında ise nassın maslahat ve menfaatine göre muhteliftirler” sözleriyle görüşlerini dile getiren A.Hamdi Akseki, bu konudaki ayet-i kerimeleri de zikrederek, “Beşerin ilk dininin din-i tevhid, cumhur-ı ulemaya göre ilk mürşidin, peygamberlik mertebesine yükseltilmiş ilk insan Hz. Adem’dir” kesin hükmünü bir kere daha vurgulamaktadır (s.156).

İnsanlığın ilk dininin tevhid dini olduğu görüşünü Batılı bilginler de (Schelling 1775-1854) vb. kabul etmiş, bunu Dinler Tarihi’nde bir terim olarak ilk defa kullanan Max Müller (1823-1900) olmuştur⁴. A.Hamdi Akseki, bu konuda kendisinden önce eser vermiş olan A.Mithat Efendi’nin Tarih-i Edyan’ından da ilgili pasajları iktibas ederek tezini kuvvetlendirmiştir (s.164).

A.Hamdi Akseki, Bâtıl Din ve İtikatlar Ne Surette Çıkmıştır? başlığını koyduğu İslam adlı değerli eserinin X. kısmında bu konuyu açıklarken (s.210-243), diğer bahislerde yaptığı gibi önce meselenin bir özetini vermekte, sonra açıklamaya geçmektedir. O’na göre “Nebisiz din olamayacağından enbiyayı tanımak istemeyenler Allâh’ı da bilememişler, dolayısıyla kendi mabutlarını önlerine dikmek ve bundan ilham almak istememişlerdir. Edyan-ı bâtila ve putperestlik buradan çıkmıştır”.

Bu tesbitten sonra A.Hamdi Akseki, konuyu bir de İslam mütefekkirleri açısından ele alarak, putperestliğin başlangıcını bulmaya çalışmıştır. Hz. Nuh’tan evvel putlara ibadetin mevcut olduğunu açıklayan Kur’an ayetinden yola çıkan A.Hamdi Akseki, ilah diye tapınılan başlıca putların isimlerini sıraladıktan (s.213) sonra bazı

4 Max Müller’i bu kanaate sevkeden âmil en eski Hind Dini’nin mukaddes kitabı Veda’lara muttali olmasıdır.

İslam mütefekkirlerinin bu konuda ileri sürdükleri delilleri yedi madde halinde özetlemiştir (s.215).

Peygamberlerin şariatlerinin tekâmülü konusuna da değinen A.Hamdi Akseki, özellikleri açısından üç İlâhi Din'i, nazil oluş sırasına göre değerlendirmekte, Hz. Musa'nın şariatinin daha ziyade maddi olduğunu, cebir ve şiddete fazla yer verdiğini, Hz. İsa'nın ise büsbütün maddiyat içinde yüzen bir kavme peygamber olarak gönderildiğinden, etbaini dünya metaından tamamen çevirdiğini, zenginler için melekut âleminin kapanmış olduğunu açıkladığını, İslam'ın ise evvelki şariatlerdeki birçok ahkâmı neshe-derek onların yerine her vakit, her kavim için tatbik kabiliyeti olan hükümler vazettiğini belirtmiştir (s.216).

Nazil oldukları sırada birer Hak Din olan Yahudilik ve Hristiyanlığın tevhidten nasıl saptıklarını açıklarken, yahudilerin teşbih inancına meylederek müteşabih olan nasslarla Allah'ı insan gibi telakki ettiklerini belirterek, bunun kendi mukaddes kitapları olan Tevrat'tan delillerini getiren A.Hamdi Akseki, aynı şekilde hristiyanların da dalalet çukuruna düştüklerini, onları bu sapık inançtan kurtarmak için Hz.İsa'nın Peygamber olarak gönderildiğini, onların İznik Konsili'ni toplayan Konstantin zamanında Hz. İsa'yı Rab itti haz ederek Hâlık ile mahluku birbirine karıştırdıklarını, kiliseleri, ilk vesenilerin taptıkları heykeller gibi azizlerin resimleri ile doldurduklarını, Hz. İsa'nın çarmıha gerilmesi inancının Hind dinlerinin Krişna hakkındaki batıl inançlarından başka bir şey olmadığını gayet net bir şekilde açıklamıştır (s.243).

Dinler Tarihi uzmanlarının en çok zorlandıkları problemlerden biri de dinlerin tasnifi konusudur. Birçok Batılı Dinler Tarihçisi bu meselede ilmi olmaktan çok, hissi bir davranış sergilediğinden ortaya sıhhatli bir sonuç koyamamışlardır. Son asır tarih araştırmacılarından M. Şemseddin (Günaltay)'in Tarih-i Edyan'ında Batılı sosyolog ve Dinler Tarihçileri'nin eserlerinden yapılan iktibaslarda bunun örneklerini görmek mümkündür.

Dinler Tarihi açısından tanıtmaya çalıştığımız İslam adlı eserinde A.Hamdi Akseki, İslama Göre Din Tarifleri başlığı altında yapılan tasnifleri genel manada bir değerlendirmeğe tabi tuttukten sonra, İslam mütefekkirlerinin dinleri, manevi kıymetlerini nazari itibara alarak sınıflandırdıklarını, Hak Dinlere Milîl, Batıl Dinlere

Nihal adını verdiklerini, Şehristani'nin, Mecusi, Yahudi, Hristiyan ve Müslümanları Ehl-i Diyanet, Dehriiler, Sabiiler, Brahmanlar ve Putperestleri Ehl-i Bâtıla sınıfına dahil ettiklerini açıklar (s.223).

İlahi Dinlerde Ortak Özellikler bahsini, Hak Din'in üç esas ihtiva etmesi gerektiğini, bu vasfı taşıyan bir dinin öncelikle bir kitaba müstenit olduğunu, son İlahi Din olan İslam'ın güçlük değil kolaylık emrettiğini (el-Bakara, 158, 286; el-Hac, 78), Hz. Peygamber'in de Kur'an-ı Kerim doğrultusunda meseleyi açıkladığını, İslam'ın fıtrata ve akl-ı selime dayandığını, kişiye yapılan tekliflerin azimet ve ruhsat kanunları çerçevesinde değerlendirilmesi gerektiğini, bu dinin tedrici tekâmüle kıymet verdiğini, kelimenin asli yapısı itibariyle kişiye hem Allah, hem de yaptıkları ile barış içinde olmayı tavsiye ettiğini, dinin emirlerini insan fıtratına dayandığı için cihanşümül olduğunu, hem maddeye, hem ruha önem veren dünya ve âhiret dengesini en iyi şekilde kuran dinin İslam olduğunu mukni bir şekilde açıklamıştır (s.244-263).

İslam'la Hristiyanlık arasında inanç ayrılığı olan konulardan biri, insanın dünyaya "günahkar" olarak gelip gelmediği meselesidir. Bu konuda İslam'ın görüşü, bir hadis-i şerifte de ifade edildiği gibi, "Kişinin dünyaya günahsız olarak doğduğu....." şeklindedir. İnsafla düşünülürse, mantıklı olanın bu olduğu kolayca anlaşılır. Hristiyan inancında ise her doğan çocuk, Hz. Adem ve Hz. Havva'nın cennetten çıkarılışları sebebiyle yüklendikleri günahları tevarüs ederek dünyaya gelmektedir. Bu konuda mantıklı açıklamalar getiren A.Hamdi Akseki, "Müslümanlık, Hristiyanlık'taki Ma'siyet-i Asli (Aslî Suç, Günah) nazariyesini reddeder" kesin hükmü ile sözünü sona erdirmektedir (s.257).

İslam'da, diğer bazı dinlerde olduğu gibi imtiyazlı bir sınıfın bulunmadığını, 1789 Fransa İhtilali'ne kadar Avrupa'da kölelerin toprakla beraber satıldığını, İslam hitabının bütün sınıfları içine aldığını, Hindistan'daki "Kast" sistemine benzer bir sisteme yer vermediğini, İslam'ın umumi bir din oluşunda bu faktörlerin etkisi bulunduğunu, Buda'nın yalnız Brahmanlara, Tevrat'ın yalnız Yahudilere geldiğini, Hz. İsa'nın da muayyen bir kavme gönderildiğini, İslam'da akla, başka hiçbir dinde görülmeyen ölçüde değer verildiğini gayet vazih bir şekilde açıklamıştır (s.259).

İslam'dan önceki Hind, Çin dinleri ile Hristiyanlık ve Sabiiliğin durumlarına da değinen A.Hamdi Akseki, Arapların İran, Roma, Yahudi, Âsur, Bâbil ve Sabiilere komşu bulunduğunu, bu bakımdan komşularının inanç, ibadet, ahlâk, adet, gelenek-görenek, hurafe, kehanet, bayram vb. etkilendiklerini açıkladıktan sonra Tabii Din'in ne olduğuna lügât ve ıstılah açısından temas etmiştir (s.263).

Eski Mısır inançlarına kısaca temas ettikten sonra Sabiilik üzerinde uzunca duran A.Hamdi Akseki'ye göre Sabiilik, "Beşer din ve mezheplerinden batıl olanların aslının Sabiilik olduğunun zannedildiğini, Sâbie, ruhaniyat-ı mücerrede ve melâikeye ibadetten başlayarak yıldızlara, aya, güneşe nihayet onlar namına yapılan mücessem putlara ibadet"tir ifadesini kullanmaktadır. A. Hamdi Akseki daha sonra Sabiiliğin geçirdiği devreleri ele alarak bunun dört devreden meydana geldiğini, Sabiilerin de yine dört ayrı kol halinde incelendiğini, bu dinin Eski Mısır, Süryani, Yunan ve Geldani Dinleri'ne etkisini tek tek incelemektedir (s.221).

İslam'ın I.Cildi, Uluhiyet Fikrinin Beşerde Görüntüleri, Dualist Dinlerden Mecusilik, Manikeizm dinleri ile, Dinler Tarihi'nde önemli ıstılahlardan olan Fetişizm ve Totemizm vb. açıklayan A.Hamdi Akseki, Batı'da Dinin Bir Tarafa İtilişi ve Misyoner Faaliyetleri ile kitabına son vermektedir (s.235).

İslam'ın II.Cildinin Dinler Tarihi'ni ilgilendiren kısmı (s.94-159) arasında bulunmaktadır. Burada "Fetret" kelimesinin lügât ve ıstılah manaları üzerinde duran A.Hamdi Akseki, Hz. İsa ile Hz. Peygamber (s.a) arasındaki Fetret Ehli'nin üç kısma ayrıldığını belirtmekte ve her biri hakkında ayrı ayrı bilgiler vermektedir.

Ateizm'i, "Bütün şartları hayal mahsulü gören, kâinatı tesadüf eseri olarak gösteren" ekol diye tarif etmekte, dinsizlikle ahlâk, cemiyet ve hürriyet fikrinin birleşemeyeceğini açıklayarak ailelerin yıkılmasında en büyük âmilin menfaat birliği olduğuna dikkat çekmektedir.

Tevrat yani Ahd-i Atik üzerinde de bir takım suallere cevap sadedinde duran A.Hamdi Akseki, önce Tevrat'ın lügât açısından tarifini, "Tevrat İbranice bir kelime olup, şeriat ve kanun demektir. Hz. Musa'ya nazil olmuştur" şeklinde yapmakta, Hristiyanların otuzdokuz küçük kitaptan mürekkep mecmuaya Tevrat adını verdik-

lerini, bunun Hz. Musa'dan asırlar sonra yazıldığıнын Hristiyan ve Yahudilerce de kabul edildiğini, Hz. Musa'nın O'nu taşlara yazdırarak Ahid Sandığı içerisinde saklanmasını istediğini, ancak muayyen günlerde okunması yolunda vasiyette bulunduğunu vb. açıklamaktadır (s.109).

Tevrat'ın Hz.Uzeyr tarafından yazıldığı iddiası üzerinde de duran A.Hamdi Akseki, Azra'nın Ruh'u'l-kuds yardımı ile O'nu tekrar topladığı, Azra'ya ilham ile yeniden yazdığı veya meydana çıkardığı veya yahudi cemaatine ilham ile ezberden okuduğu vb. iddialarının kesinlikle ispat edilmediğini belirtir (s.113).

Tevrat'ın orjinal nüshası ve bu nüshadan günümüze intikal eden metnin ne olduğu, bugünkü Tevrat'ın ne miktarının Hz. Musa'ya inzal edilen kitap olduğu vb. hala aydınlığa kavuşmuş değildir. Bugün Tevrat'ın üç nüshasının bulunduğunu, (1.İbranice nüsha, 2.Sâmirice nüsha, 3.Yunanca nüsha) biz Mülûmanların iman etmesi gereken nüshanın Hz. Musa'ya Allah tarafından vahiy ve ilham buyurulmuş Tevrat olduğunu vurgular ve "Bununla beraber bugün elde bulunan ve Ahd-i Atik adını alan mecmuanın, vaktiyle Hz. Musa'ya Allah tarafından vahyolunan Tevrat olduğunu kabul edemeyiz. Çünkü bunların bugünkü şekilleriyle ne Hz. Musa'ya, ne de herhangi bir peygambere nazil ve onun tarafından insanlara tebliğ edilmiş bir kitap olduğu muttasıl senetle sabit değildir" hükmünü verir. O'na göre bugünkü Tevrat 1000 veya 1400 yıl önce yazılmıştır. Bir takım çelişkiler ve tutarsızlıklar ihtiva etmektedir (s.116). Bunun için Rahmetullah Efendi'nin İzharu'l-hak'ına bakılmalıdır. Bu konudaki mutalaalarına devamla A.Hamdi Akseki, Hz. Uzeyr (Azra) tarafından yazıldığı iddia edilen Tevrat'ın ilmi kıymeti üzerinde durur, ileri sürülen görüşleri maddeler halinde sıralayarak gerekli değerlendirmeleri de yapar. "Biz Müslümanlar Hz. Musa'ya nazil olan Tevrat'ın bir ilahi kitap olduğuna iman ederiz; fakat bugün elde bulunan Tevrat'ın ve Ahd-i Atik'in, Hz.Musa'ya ve diğer peygamberlere Allah tarafından nazil olmuş ilahi ve mukaddes kitap olduğunu kabul etmeyiz. İşte Müslümanın itikadı budur" şeklinde kesin kanaatini belirtir (s.122).

İslam adlı eserinin Dinler Tarihi'ni ilgilendiren son bahsi İncil'dir. İncil hakkında, "O'nun da aslı ve doğru bir nüshası yoktur. Bugün Hristiyanların elinde bulunan ve Ahd-i Cedid adını taşıyan kitaplar, muhtelif bahisleri ayrı ayrı muharrirler tarafından

yazılmış yirmi yedi kitapçıktır. Bunların hiçbirisi de Hz. İsa'ya Allah tarafından inzal buyurulmuş olan hakiki İncil değildir" ifadesi ile görüşlerini açıklayan A.Hamdi Akseki, Ahd-i Cedid denilen bu kitapların ilmi ve dini mahiyetlerini açıkladıktan sonra ilk dört İncil (Matta, Markos, Luka, Yuhanna)'i tanıtıcı bilgiler vermekte, bu arada Barnaba İncili'ni⁵ özet olarak tanıtmaktadır (s.126).

A. Hamdi Akseki'nin de gayet vuzuhla belirttiği üzere Barnaba İncili birçok konularda tamamen İslam'ın görüşünü yansıtmakta, bu bakımdan da bağınaz hristiyanlarca kabul edilmemektedir.

Bu bölümde ayrıca bugün hristiyanların elinde bulunan Dört İncil ile diğer risalelerin ne zaman kabul edildiğine temas eden A.Hamdi Akseki, İznik Konsili ile etrafında ruhban sınıfınca yapılan münakaşalara da işaret etmekte, orada tevhidi savunan İskenderiye Psikoposu Aryüs'e dikkat çekmektedir (s.127).

Dinî, ictimâî, ahlâkî eserleriyle yaklaşık üç çeyrek asırdır Türk irfan hayatına damgasını vurmuş, Doğu'nun ilim ve felsefesi kadar Batı'nın kültürüne vakıf, yazıları birçok ansiklopedide yayınlanmış olan A.Hamdi Akseki, Arapça, Farsça, İngilizce bilen, kendini devamlı yenileyen, Türk toplumunun uğradığı sosyal ve kültürel değişiklikleri yakından takip eden bir alimimizdir.

Saltanat, Meşrutiyet ve Cumhuriyet Devirlerini yaşamış, dünya müslümanlarının siyasi, kültürel ve ilmi yönlerden kurtuluşu için İslam Birliği fikrini sonuna kadar savunmuş olan A.Hamdi Akseki, İslam'ı müdafaa hususunda hiçbir zaman zaaf göstermemiş, hurafe ve batıl inançlarla mücadelede Akif ve arkadaşlarının safında yer almıştır.

Medeni cesaret sahibi, hak bildiğini her platformda ifade etmekten çekinmeyen A.Hamdi Akseki, 1947-1951 yılları arasında beş yıllık Diyanet İşleri Başkanlığı döneminde aktif bir tavır takınarak, zamanına göre yeni sayılabilecek (Teşkilata tamim

5 Daha geniş bilgi almak isteyenler, tarafımızdan yayına hazırlanan şu iki kitaba bakabilir: 1. Abdurrahman Aygün, Barnaba İncili ve Peygamber Efendimiz Hakkındaki Tebşirâtı, (sad.Osman Cilâcı), Konya, 1986, 2. Muhammed Ali Kutub, Barnaba İncili, (çev. Osman Cilâcı), Konya, 1988.

yayınlamak, gençlere konferanslar vermek, radyoda konuşmak) vb.⁶ hususlarda çığır açmıştır. Konferanslarında yer yer dinin lüzumunu, din hissinin kaynağını, ilkel toplumlarda bile din duygusunun mevcut olduğunu net bir şekilde açıklamış, bunun için de toplumumuzu dinden uzaklaştırmaya yönelik çalışmaları engellemeğe, en azından bilimsel açıdan onları pasifise etmeğe çalışmıştır.

A.Hamdi Akseki, daha Darulfünun'da talebe iken Muhammed Reşid Rıza el-Hüseyini'den dilimize çevirdiği Mezahibin Telfiki ve İslamın Bir Noktaya Cem'i adındaki değerli tercümesiyle hocalarının teveccühünü kazanmıştır. O'nun yayınladığı ikinci eser, Ulema-i İslamiyyeye Bir Sual'dir. Eser İngiliz bilginlerinden Abdullah Guvilyam'a aittir. Müslümanlığın diğer dinleri neshettiğini ilmi şekilde açıklayan bir rehberdir.

Görüldüğü gibi çok yönlü, ileri görüşlü bir alim olan ve her fırsatta Dinler Tarihi'ni yakından ilgilendiren konulara cesaretle giren A.Hamdi Akseki'nin sahamız açısından değerlendirmeğe çalıştığımız İslam adlı eseri, gerek araştırma tekniklerine uygunluğu, gerek Doğu ve Batı'nın kaynaklarına müracaatı, gerekse me'selelere büyük bir vukufila yaklaşması bakımından bugün de bir el kitabı olma özelliğini korumaktadır.

Türkiye'de Dinler Tarihi ile Din Bilgisi derslerinin Cumhuriyet'ten sonra Orta ve Yüksek Öğretim düzeyinde eğitim-öğretimine ara verildiği dönemin (1933-1936) bir ürünü olan İslam, bu açıdan da bir boşluğu doldurmuş, 1949'da Ankara'da açılan İlahiyat Fakültesi ile, 1951 yılından itibaren açılmaya başlayan İmam-Hatip Okulları (Liseleri) öğrencilerinin bu yöndeki ihtiyaçlarına kısmen olsun cevap veren bir kaynak olmuştur. O'nun Dinler Tarihi'ne ilgi duymasının bir sebebi, Batı dillerinden İngilizce'yi bilmesinde, sosyoloji ve felsefe grubunu teşkil eden ilimlere karşı aşırı merakında aranmalıdır. A.Hamdi Akseki'nin diğer eserlerinde yalnız Dinler Tarihi'ni doğrudan ilgilendiren bilgi ve yorumlar değil, Mukayeseli Dinler Tarihi, Din Fenomenolojisi, Din Sosyolojisi, Din Psikolojisi ve Din Felsefesi vb. konusunda da değerlendirmeler bulmak mümkündür.

Özellikle Harf İnkılabı'ndan sonra Lâtin harfleriyle yetişen yeni neslin Din Kültürü bakımından büyük bir boşluk içerisinde kaldığı, hatta bir müddet bu harflerle yazılmış dini eserlerin basılmadığı dönemlerde A.Hamdi Akseki birkaç dava arkadaşıyla beraber Latin harfleriyle dini eserler yazarak bu boşluğu kısmen olsun doldurmağa çalışanlardan biri olmuştur.

Bütün bu nakil, tesbit ve değerlendirmeler ışığında diyebiliriz ki, Saltanat ve Meşrutiyet Dönemi'nin son, Cumhuriyet Dönemi'nin de ilk araştırmacı âlimlerinden olan A.Hamdi Akseki'nin İslam'ı da, diğer eserleri gibi Müslüman-Türk halkının kütüphanesindeki müstesna yerini almıştır.

KAYNAKLAR

- 1.Akseki, Ahmet Hamdi, *İslam Fitri Tabii ve Umumi Bir Dindir*, İstanbul, 1966.
- 2.Akseki, Ahmet Hamdi, *İslam Dini*, Ankara, 1958.
- 3.Akseki, Ahmet Hamdi, *Dini Dersler*, İstanbul, 1349.
- 4.Ahmet Hamdi Akseki'nin Hayatı, *Asrın Dini Müslümanlık*, Ankara, 1963, sy.21.
- 5.Bayur, Hikmet, *Necati Lugal Armağanı*, Ankara, 1968.
- 6.Bolay, S.Hayri, (A.Hamdi Akseki) "T.D.V. *İslam Ansiklopedisi*" İstanbul, 1990, II, 295.
- 7.Ertan, Veli, *Ahmet Hamdi Akseki, Hayatı, Eserleri, Tesiri*, İstanbul, 1967.
- 8.Kara, İsmail, *Türkiye'de İslamcılık Düşüncesi*, İstanbul, 1987, II, 187-259.
- 9.Karaman, Hayrettin, *İslamda Birlik ve Fıkıh Mezhepleri*, Ankara, 1974, (Birkaç Söz).
- 10.Miras, Kâmil, *Yeni Diyanet İşleri Reisi Prof.Ahmet Hamdi Akseki, Türk-İslam Ansiklopedisi Mecmuası*, II, nr. 70, s.6-9.
- 11.Yücel, İrfan, "33. Yıldönümünde Ahmet Hamdi Akseki", *Diyanet Gazetesi*, Ankara, 1984, sy.299.
- 12.Vakkasoğlu, Vehbi, *Osmanlıdan Cumhuriyet'e İslam Âlimleri*, İstanbul, 1987, s.179-206.